

LEKARZ (410) *sb m*

-é- (20), -e- (36); -é- *MurzNT*, *BiałKat* (2), *Oczko*, *ZawJeft*, *SarnStat*, *SiebRozmyśl*, też *ForCnR*, *SienLek* (8); -e- *OpecŻyw*; -é- : -e- *MurzHist* (2:3), *Mącz* (2:32); -arz (w tym 1 r. błędne znakowanie); -arz- (w tym 5 r. błędne znakowanie).

sg N lékârz (142). ◇ *G* lékarza (52). ◇ *D* lékarz(o)wi (14). ◇ *A* lékarza (31). ◇ *I* lékarzem (21); -em (1), -(e)m (20). ◇ *L* lékarzu (3). ◇ *V* lékarzu (15). ◇ *pl N* lékarze (79), lékarzowie (1); -e : -owie *BielŻyw* (1:1). ◇ *G* lékarzów (25), lékarzy (2); -ów : -y *FalZioł* (6:2); ~ -ów (2), -(o)w (23). ◇ *D* lékarz(o)m (6). ◇ *A* lékarze (11). ◇ *I* lékarzmi (7). ◇ *L* lékarzoch (1).

Sł stp, *Cn notuje*, *Linde XVI – XVIII w.*

1. Człowiek, który umie przy pomocy odpowiednich środków przywracać zdrowie chorym (także zwierzętom, szczególnie koniom), doktor; *medicus Murm*, *Mymer*¹, *Mącz*, *PolAnt*, *Vulg*, *Modrz*, *Calep*, *Cn*; *clanicus Mącz*, *Calep*, *Cn*; *doctor a. doctus medicinae Cn* (408) : *March*¹ A3; Wilk niekiedy barzo ńtękał Iż kość w gárdle zawiązła miał: [...] O lekárzu Ńie pracował/ Wielkie m[y]to obiecował *BierEz* K4v, I3v [2 r.], K2v, Lv [4 r.], L2v, Q3v, R3; *Lithotomus*. *Eyn fteyn Ńchneyder*. *Lyekarz* który rzeże kámyenye *Murm* 71, 178; *Mymer*¹ 9v, 39; że wiele miał w tey tho Ńlawney Koronie, iako y indzie *Lekarzow* y aptek mieć nie mogą. *FalZioł* +2; *Paⁿdecta* mowi, dziefieyźzego czaŃu miedzy lekarzmi iefł nazwano to ziele dijacalamentum dla ŃlachtetnoŃci tego ziela. *FalZioł* I 24b, +2, +2v [5 r.], [*7]v, I 9d, 10a (51); Niegdy niemocni ten obyczay mieli, lekarzow poŃluchać á im poddani być [...]. Teraz lepak niemocni im rofkazuią, á lekarzowie iakoż to poddani ich Ńluchaia, á folguiać im vzdrowić ich niemoga *BielŻyw* 139, 10, 58, 137; *GlabGad* B8, C2, C4v, C6, C6v (17); *March*³ T8v; *RejPs* 130; O nieŃczefna chwyla byla Gdy mie matka vrodzyla. Any lekars ny pienádze Iuż niewybawy ftey nędze. *RejKup* g2, b4, b4v, o3, p2v; *HistAl* E2, E2v [2 r.], M8v; *MurzHist* E2, E2v [2 r.]; *KromRozm III* A3; *KrowObr* 39; *RejWiz* 61v; *Leop* *B4v, *Ps* 87/11, *Mar* 5/26; *RejZwierz* 31v; *BibRadz Tob* 2/12, *Eccli* 10/10; Przeto iáko Lekárze lepźy ci ía/ ktorzy Człowieká zdrowego od choroby we zdrowiu záchowywiaia: á niźli ci ktorzy chorego leczą *OrzRozm* Q4v; [*Apollo*] Dał potym Ńyná EźzkulápiuŃá Chironowi Doktorowi/ od ktorego náwykł leczyć ludzi/ iż z niego był wielki *Lekarz BielKron* 22, 9v, 23, 98, 121v, 124 (27); *A medicis deploratus*, Od lekárzów opuŃczony/ Któremu lekárze nie tuŃzą zdrowia. *Mącz* 306b, 9b, 17a, 26d, 57c, 63c (21); *NaydzieŃ* téz tu y *Końskie Lékarťwa*/ od tego Lékarzá zebráne *SienLek* a4v, a4 [2 r.], a4v, 5v, 12v, 15 (21); *SienLekAndr* a2v, a3; iáko iefłh czel lekárzow wŃzytkich/ zdrowie ludzkie *GórnDworz* Kk3v, T3, Ff; *BYli* w jednym mieŃcie dwa lekárze doŃwiadczeni w náuce lekárŃkiey *HistRzym* 95, 63v, 64, 95v [6 r.], 96 [3 r.]; *A [król Aza]* iż opuŃczał Pána Bogá Ńwego/ á położył nádzyeię w lekárzoch fwoich/ nie pomagáło mu nic lekárťtwo iego. *RejPos* 257, 255, 309v, 327v; *BielSat* B3v; *RejZwierz* 44v; bo miewáli ná ten czás w woycze rozmaíte *RzemieŃniki*/ *CieŃle*/ *Kowale*/ *Málárze*/ *Slosárze*/ *Płátnerze*/ *Bárwierze*/ *Lekárze* y innych wiele *BielSpr* 9, 9, 9v; *WujJud* 89 [2 r.]; *BudBib* 2.Par 16/12; *CzechRozm* 1v, 205v [2 r.], 206 [3 r.]; *ModrzBaz* 22v, [41]v [4 r.], 67, 68, 71, 92 [2 r.], 134; *Oczko* 12; *SkarŻyw* 87, 257, 374, 593 [6 r.]; *StryjKron* 697; *ktorą [Ńmierć]* gdy iuż ledwie nie przed łobą widzi/ powie/ iuż lekárzu czyn co raczyŃz/ bych ía ieno żyw zoŃtał. *GórnRozm* K2v, C2, F3, H3, I4, K2 [6 r.], K2v [2 r.], N2v; *Próźné lékarťtwo* gotuiefł ná rány/ Bo człowiek ták iefł bárzo zŃráfowany/ Ze frogich rázów/ ná zdrowiu

łzwánkuie/ Ták/ że go żaden lékarz nie rátuie. *ZawJeft* 27; *Calep* 82a, 207a, 361a, 498b [2 r.], 645b; *Phil* O3; *GrabowSet* H3; *LatHar* 25 marg; *WujNT* 3, *Mar* 5/26, *Luc* 8/43, s. 252; Iozeph ciáło oycá łwego rołkazał drogiemi máściámi łługom łwoim lékárzom mázác *SkarKaz* 386a, 421b.

lekarz czyj (1): [*Pius* 4] iest z nowey fámiliey z Medyolanu z prółthego narodu/ z oycá álbo iefzczé z dziádá lékárzá/ ktory był póspolitych ludzi chorych lékárzem *BielKron* 239.

W połączeniu z imieniem lub nazwiskiem [w tym: *lekarz imieniem... (4), lekarz, który się mianował... (1); imię + lekarz (31), lekarz + imię (9)*] (40): Aż iedeⁿ dobri drug lékárz s przedmiełciá/ ijmieniem Nędza/ pocźnie przy niym wltawicźnie byćz *ForCnR* D2, D2v, D3v; *FalZioł* I 36d, 37b, 39c, 50a, 107b (14); *BielŻyw* 66, 67, 86, 138, 139; *RejKup* o2; *HistAl* E2, E2v; *KrowObr* 136; *BielKron* 124 [2 r.], 126v, 150, 184v, 273v, 403, Kkkk4; *Mqcz* 202d, 307c; *SienLek* 75v; Zátym w tym mieście rozniemogła łie bárzo fryierká iego/ kthora go była w iego dárzech zdrządźiła y połłála po Ionátę lékárzá. *HistRzym* 64, 16v; *WujNT Col* 4/14.

W porównaniu (1): bo vrząd iest iáko lékarz, ma przedłuzyc, łkrócić, łrógość práw wedle potrzeb. *SarnStat* 703.

W przeciwstawieniu: »lekarz ... baba« (1): á w kim lékárze náuczeni wátpiá/ bábá ledá źielim vzdrowi. *SienLek* 37v.

W charakterystycznych połączeniach: *lekarz biegły, dobry (3), doświadczony (3), drogi, fałszywy, mądry (5), nauczony (4), niedoszły, nieopatrzny, nieumiały, roztropny, sławny (3), stary [= starożytny] (7), tani, umiejętny, wielki, zacny, ziemski, zły, znamienity (6); lekarz(e) (z)leczy (2), mowi(q) (2), pisze (piszą, opisują, wypisali) (15), pomaga (2), powieda(ją) (10), radzi (radzą) (7), ratuje, używają (4), zakazują (3), zową (13); lekarza potrzebować (mieć potrzebę, (jest po)trzeba) (15), rada, radzić się (2), słuchać; biecć do lekarza, iść (pość) (2), uciekać się; posłać po lekarza (3); ku lekarzowi się mieć.*

Przysłowia: bibl. nie potrzebuie zdrowy lekarza iedno chory. *BielŻyw nlb* 3; *MurzHist* P3; *MurzNT Matth* 9/12; Nie iefthci zdrowym potrzebá lékárzá/ iedno tym ktorzy łie źle máiá [*Non est opus valentibus medicus, sed male habentibus*]. *Leop Matth* 9/12; iż nie przyłzedł dla tych kthorzy lékárzá nie potrzebuiá/ iedno do chorych *RejPos* 183, 255v, 324 [2 r.], 326, 326v; potrzebá lékárzá chorému *BiałKat* 336; *BudNT Luc* 5/31; *WujNT Matth* 9/12, *Mar* 2/17, *Luc* 5/31. [Ogółem 15 r.].

Lekárzu wleczy łie łam. *BierEz* L; Lekárzu/ vzdrow łie łam [*medice, cura te ipsum*] *Leop Luc* 4/23; *WujNT Luc* 4/23.

Iáka chorobá tákiego iey lékárzá potrzebá. *RejZwierc* A5v, 20v.

Medicis licet impune hominem occidere, Lekárze mogá bes kaźniey człowieká zábicć. *Mqcz* 332a.

ABowiem to iest y natánłzy y łobie napotrzebniełzy lekarz/ kto obaczywłzy w łobie chorobę iż iá łam łobie wleczy. *RejZwierc* 74.

choremu máło po wymownym lékárzu *RejZwierc* 84v.

Fraza: »nie masz lekarza« = *nic nie pomoże* (1): Czeklarze pułcili podczáłzego a piekarza wiodá wiefić [...] Temuc nieborakowi luź nie małz lekarza Bo kaźano obiełić/ nędzne⁸⁰ Piekarza A my czynić mułiemy czo nam roskaźano *RejJóz* K2.

Zwrot: »lekarza wezwać (a. zezwać)« [*szyk zmienny*] (3): Bábá kiedy nie widziála Lekárzá do domu wezwála *BierEz* I3v; *HistAl* E2; *MurzHist* E2.

Zestawienia: »bydlęcy, koński lekarz« [w tym: *koński, bydlęcy* (1)] = *weterynarz; cteniatrus, equarius medicus, mulomedicus, veterinarius* *Mącz* (2:2): *Cteniatrus*, latine *mulomedicus et veterinarius*, *Bydlęcy lekarz/ quidam legunt creniatrus, vulgus marescallum appellat. Mącz* 70a; *Veterinarius*, *Koński bydlęcy lekars. Mącz* 491b, 107b.

»lekarz na(j)wyższy« [szyk 1:1] (2): *Archiatr*, graece *Archiatros*, latine *medicorum princeps, Medicus, Princeps*, *Lekars naywyższy. Mącz* 14d, 163d.

»lekarz oczny« = *okulista* (1): *Ophthalmicus*, *Lekarz oczny/ który oczy lieczy. Mącz* 265b.

»ranny lekarz; lekarz, który rany goi« = *chirurgus Mymer*¹, *BartBydg, Mącz; (medicus) vulnerarius BartBydg, Mącz* (3:1): *Chirurgus. Wundarczt. Ranny lekarz. Mymer*¹ 13v; *Cirurgicus seu chirurgus, chirurgus, ranny lyekarz, medicus vulnerarius, manu et ferro proscidens, czo rany lyeczi. BartBydg* 28; *Chirurgus, Bárwierz/ Lekarz który rany goyi. Mącz* 52a, 511d.

Szeregi: »lekarz i (a) doktor« (2): *BielKron* 84; *Rozgniewány ná lekárze y doktory Iuftynian: z oczu im iść kazał SkarŻyw* 593.

»ani lekarz, ani lekarstwo« (1): *CZłowiek zdrowy á świeży/ [...] żadnym lye zakonem niema obwięzowáo: áni Lekárzá áni żadnych lekarftw potrzebowác. SienLek* 9v.

Przen (56) :

a) *O Bogu, Chrystusie, kapłanach i świętych uzdrawiających grzeszną duszę i przynoszących jej zbawienie* (54) : *OpecŻyw* 60v; *KromRozm I* O3v; *BielKom* C8v; *gdyż iuż mámy pewnego á bárzo łacne⁸⁰ lekárzá fwego Páná Iezu Kriřtułá zbáwicielá náłzego/ który fie nam iáwnie opowieda s tą fwiętą á pilną opieką fwą RejPos* 213, 75, 257v, 309v, 326v [4 r.], 327 [3 r.], 327v [2 r.], 328 [2 r.]; *Toć iáwny fáłřz/ Ewángeliku miły. Nie iestći Pan pártáczkim lekárzem/ áby dołtátecznie vzdrowić y zupełnie grzechow odpuścić niemiał. WujJud* 90, 82v; *BudBib Ex* 15/26; *CzechRozm* 206 [2 r.]; *SkarJedn* 307; *ták náuczał [řw. Niceta]/ áby káždy z fwoią pokułá [...] do niego bieżał: á iemu fie wřzytkiey niemocy fwey duchowney/ iáko vmiejętnemu lekárzowey/ zwierzał. SkarŻyw* 298, 14, 165; *NiemObr* 16; *O lekárzu/ co władnieřz biegi niebieskimi/ A wřzelkie niedořtátki leczyřz tu ná źiemi GrabowSet* K4, O4, T2v; *LatHar* 234, 292, 452 [2 r.], 609, 614; *SiebRozmyřl* Dv; *SkarKazSej* 707a.

lekarz czego (8): *RejPos* 326v; *ále im [kapłanom] to Pan Bog poruczył/ gdy im moc odpuřczenia grzechow dał á řędziámi ie y Lekárzmi grzechow ludzkich pořtánowił. WujJud* 88v; *o ciężkořci Náłzych/ lekárzu z wřzech przedni/ nie z wielu: [...] Przydř Duchu řwiętořliwy GrabowSet* H4; *oto ia przyřtěpuię do Sákrámentu iednorodnego Syná twego/ [...] á przyřtěpuię/ iáko niemocny do lekárzá řywotá LatHar* 208, 579. *Cf Wyrażenie.*

W przeciwstawieniu: »lekarz ... chory« (1): *Przydřze Pánie gdy ták miłuięřz/ bogáty do vbogiego/ lekárzu do chorego/ řywocię do vmárłego/ á vbogacay y ożywiay duřę moię. SkarKaz* 161a.

W charakterystycznych połączeniach: *lekarz dobrotliwy, dobry* (2), *mądry, niebieski, partacki, pewny* (5), *prawdziwy* (2), *prawy, przedni, řwięty* (5), *umiejętny, zbawienny; (jako) lekarz leczyć* (3); *lekarza potrzebować, szukać; do lekarza uciec się.*

Zwrot: »[kogo] (jako) lekarza przyzwać (a. wzywać)« [szyk zmienny] (2): *Lecř fie á pana Boga wzyway nalepřzego lekarza sobie ku pomoczy/ á będzięřz zdrow. FalZioł* V 95; *SkarŻyw* 457.

Wyrażenie: »lekarz duszny, duszy, duszyczki« (2:2:1): *BielKron* 143v; *RejPos* 323v *marg*, 327v; Izáš Chryftus z Apoštołów bárwiérze poczynił? záprawdę nié: ále owízem Apoštoły lékárzmi duř náfzych poczynił ié. *BiałKat* 381v; *LatHar* 593.

Szeregi: »doktor, (a) lekarz« (2): Zem ia nie przyřzedł leczyć řprawiedliwych/ ále grzeřzniki. Otoż iuż mař Doktorá/ otoż iuż mař lekárzá/ otoż mař nieomylną pociechę řwoię *RejPos* 327, 205v.

»medyk i lekarz« (1): Náoftátek vćiecz řię do modlitwy/ [...] poddáiac záraz wřzytko pod rozřádek y wolą napřednieyřzego medyká y lekárzá chorob twoich? Páná Bogá wřzechmogącego *LatHar* 579.

b) *O człowieku, który naprawia wady i błędy w życiu społecznym i politycznym narodu* (2) : Gdyżeřcie wy řą zmyřlácze kłamřtwá/ á iestelćie wy wřzyřcy lekárze niczemni [*medici vani*]. *BibRadz Iob* 13/4; (*marg*) Choroby Rzeczyřpolitey. (-) A iestłię ořtroźni y mądrzy lekárze: naydźiećie řzeřć řzkodliwych chorob iey/ ktore iey bliřką řmierć (obroń Boże) vkázuią *SkarKazSej* 664a.

a. *O Chrystusie uzdrawiającym w sposób cudowny* (1) : A chcąc Pan więřřzą ludzkość y řářkę pokázác Piotrowi/ řzedł w vbogi dom iego [...]. A iřz na weřćie lekárzá niebieřskiego/ vćiekác choroby zdomu miáły: řtánął Pan Iezus nád łóřkiem [...] kazał precz febrze *SkarŻyw* 597.

2. *Człowiek sporządzający lekarstwa* (2) : Medicamentarius, Lekarz/ Aptekarz który gotuye lekárřtwá. *Mącz* 212d; Ungentarius, Który mářći czyni y przedáye/ aptekarz/ lekarz. *Mącz* 503b.

Synonimy: **1.** *barwierz, chirurg, chirurgik, cyrulik, doktor, medyk;* **2.** *aptekarz.*